

החלוצים והמחנה: יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה בשני העשורים הראשונים להתיישבות העובדת

מתן בורד

א. מבוא

תקופת ההתיישבות החלוצית בעמק הירדן, מהקמת חוות כנרת בשנת 1908 ועד לראשית התבססותו של גוש הקבוצות והקיבוצים במחצית השנייה של שנות העשרים, מוגדרת במחקר כתקופה מכווננת בתולדות ההתיישבות העובדת בארץ ישראל.¹ אוכלוסיית טבריה מנתה בפתח מלחמת העולם הראשונה כ-10,000 תושבים, כמחציתם השתייכו לקהילה היהודית.² לטבריה, לקהילה היהודית הגדולה שבה ולאזור החקלאי שסביבה היה מקום מרכזי בתכניות ההתיישבות של יק"א, של התנועה הציונית ושל מפלגות הפועלים הציוניות לפני

* המאמר מבוסס על עבודת תזה לתואר שני שנכתבה בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה בהנחיית פרופ' גור אלרואי, והוגשה בקיץ 2011. אני מבקש להודות לפרופ' אלרואי על ההנחה ועל המוטיבציה לפרסום.

1 ראו, למשל, אניטה שפירא, ברל: אוטוביוגרפיה, תל-אביב 1980 (להלן: שפירא, ברל), כרך א, עמ' 96-112; זאב צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, ירושלים תשמ"ב (להלן: צחור, בדרך), עמ' 13-14, 20-27, 63; הנרי ניר, רק שביל כבשו רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית, ירושלים 2008 (להלן: ניר, רק שביל), עמ' 13-14, 17-27, 29-32, 34-36, 47-48, 52-53.

2 למחקר מקיף על הקהילה היהודית בטבריה בראשית התקופה שבה עוסק מאמר זה ראו, דוד שריד, התמורות ביישוב היהודי בטבריה בתקופת העליה הראשונה והשנייה (1882-1914), עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן 1984 (להלן: שריד, התמורות). ראו גם מיכל בן יעקב, עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל במאה ה"ט, עבודת דוקטור, אוניברסיטה העברית בירושלים 2001, עמ' 152-191. על טבריה במלחמת העולם הראשונה ובשנים שאחריה ראו, עודד אבישר, ספר טבריה: עיר כינרות ויישובה בראי הדורות, ירושלים 1992 (להלן: אבישר, ספר טבריה), עמ' 128-135.

מלחמת העולם הראשונה ואחריה.³ כתוצאה מכך הוקמו בתקופה זו באזור שבין סביכותיה הקרובות של טבריה לנהריים בדרום וליבנאל בדרום-מזרח, כ-15 נקודות יישוב במגוון רחב של צורות התנהלות. בנקודות התיישבות אלה, ולאחר מלחמת העולם הראשונה גם בעיר טבריה עצמה, חיו ועבדו בפרקי זמן שונים רבים מחלוצי העלייה השנייה, השלישית והרביעית. מאות מתוכם התיישבו התיישבות של קבע באזור, ואלפים נוספים התיישבו בו לתקופה קצרה.⁴ בתוך כך התנהלו קשרים רבים ומגוונים בין יהודי טבריה לבין חלוצים בעיר עצמה ואנשי היישובים הכפריים שסביבה. עם זאת, אין למצוא כמעט כל התייחסות לטבריה, ובמיוחד ליהודיה, בסיפור שסיפרו – ובמידה רבה עדיין מספרים – אנשי ההתיישבות העובדת וההיסטוריונים של התקופה.⁵

במרכזו של מאמר זה עומד יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה כפי שהלך והתפתח מראשית ההתיישבות החלוצית באזור ועד סוף שנות העשרים. מטרתי היא לספר את סיפורו של האזור, הפעם תוך התייחסות למקומם של טבריה ושל יהודיה בסיפור זה. הייחוד שבהימצאות קבוצה דומיננטית ואוטונומית של חלוצים מן ההתיישבות העובדת לצד קהילה משמעותית של יהודים מן היישוב הישן הופך את המחקר המקומי הזה למקרה מבחן, שהשלכותיו יכולות, בכל הזהירות המתבקשת, להוסיף ממד להבנת התקופה בארץ כולה. כך יתאפשר גם להבין טוב יותר את אחד התהליכים המשמעותיים והמעצבים שהתרחשו בארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ושזכו למעט מאוד התייחסות בהיסטוריוגרפיה – המפגש בין החלוצים לבין הקהילות היהודיות הלא-ציוניות בערי הארץ ותוצאותיו.⁶

המושג 'חלוצים' הוטבע בשלהי מלחמת העולם הראשונה. עם התגבשותו של המחנה הפועלי בארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים והתמסדותו הארגונית, הפוליטית

3 ראו למשל, יוסף גורני, *אחדות העבודה, 1919-1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית*, תל-אביב 1973 (להלן: גורני, *אחדות העבודה*), עמ' 77; מרגלית שילה, *נסינות בהתיישבות: המשדר הארצישראלי, 1908-1914*, ירושלים 1988, עמ' 12-125; צבי שילוני, 'שליבים בהתפתחות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה', בתוך: ישראל ברטל (עורך), *העלייה השנייה: מחקרים*, ירושלים 1997, עמ' 124-131; דרק יונתן פנסלר, *תכנון האוטופיה הציונית: עיצוב ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, 1870-1918*, ירושלים 2001, עמ' 40, 88, 116-122.

4 יהושע בן-אריה, *עמק הירדן התיכון: נגב כנרת*, מרחביה 1965, עמ' 161-191. הנתונים העומדים לרשותי חלקיים ולכן המספרים הם לצורך הבנת סדר הגודל בלבד. למשל, לפי בן אריה חיו בראשית שנות העשרים 507 יהודים ביישובים היהודיים ביתניה, הדגניות, כנרת (המושבה והקבוצה), הר כנרת, ומלחמיה, ובכפרים הערביים צמח, אל-חמה ודלהמיה. לכך יש להוסיף את החוות מגדל ופזריה, את המושבות יבנאל ובית-גן, וכן את מחנות העבודה שעל כבישי צמח-טבריה וטבריה-טבחה ונקודת ההתיישבות חטיטן שהתקיימו לסירוגין באותן שנים. בהמשך שנות העשרים הוקמו היישובים אפיקים ובית זרע וכן מפעל החשמל בנהריים.

5 ראו, מתן בורד, *יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי היישוב הישן בטבריה, 1908-1930*, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת חיפה 2011 (להלן: בורד, *יחסם*), עמ' 21-33.

6 על מאפייני זיקתם לארץ ישראל של יהודי היישוב הישן ועל המגמות ההיסטוריוגרפיות בחקר נושא זה ראו, יעקב ברנאי, *היסטוריוגרפיה ולאומיות: מגמות בחקר ארץ-ישראל ויישובה היהודי, 1881-1995*, ירושלים 1995 (להלן: ברנאי, *היסטוריוגרפיה*), עמ' 187-190.

והתרבותית, התקבל המושג באופן נרחב לציון מי שהתגייסו להגשמת הציונות בגופם בעבודה חקלאית, בהתיישבות באזורים מרוחקים, בכיבוש מקומות עבודה בעיר, בפעילות צבאית ועוד. העולים שענו על מאפיינים אלה בראשית המאה העשרים נתפסו כמייסדי המחנה הפועלי, וחלקם נמנו עם מנהיגיו הבולטים בתקופת המנדט ובעשורים הראשונים של מדינת ישראל. אף על פי שפעילים אלה ותומכיהם הקרובים היו מיעוט זעיר הן בין יהודי הארץ הוותיקים הן בין העולים החדשים, הרי שכבר מראשית פעולתם בארץ ראו עצמם כמי שצריכים למלא תפקיד מנהיגותי, מוביל ומחנך.⁷

המושג 'ישוב ישן' נוצר, לפי יעקב ברנאי, 'בתקופת העליות הראשונות של התנועה הציונית והוא נועד להבחין בין העליות החדשות הללו לבין היישוב היהודי שכבר היה קיים בארץ ישראל כאשר הגיעו העולים הציונים'.⁸ מקומן של קהילות היישוב הישן בהתהוות תודעתם העצמית של החלוצים בתקופה הנסקרת כאן לא זכה להתייחסות משמעותית בהיסטוריוגרפיה, וכאשר התייחסו אליו החוקרים הם ציירו תמונה שבה היו קהילות היישוב הישן גורם נפרד אשר שימש את החלוצים כמראה שאליה יכלו להנגיד את עצמם. ברצוני להראות כי נוסף על כך שימשו יהודי היישוב הישן לחלוצים קהל תומכים פוטנציאלי, 'מחנה', שאותו ביקשו לחנך ולשנות אך גם לגייס ולהנהיג.

קהילות היישוב הישן, שהמרכזיות שבהן התקיימו בארבע 'ארצות הקודש', הערים טבריה, צפת, ירושלים וחברון, לא היו עשויות מקשה אחת. החלוקה הפנימית המרכזית בקהילות אלה הייתה בין ספרדים לאשכנזים. הקהילות האשכנזיות עצמן היו מפוצלות בתוכן לקהילות משנה, שכוננו 'כוללים', על פי ארצות מוצא והתבססו מבחינה כלכלית בעיקר על ה'חלוקה', כינויה של מערכת ממוסדת וענפה של תרומות שנאספו בקהילות היהודיות באירופה ובצפון אמריקה. כוללים אלה היו בעיקרם מסגרות לימוד שהתפתחו לאורגן חברתי-כלכלי והתנו קבלת חלוקה בהימנעות מעיסוקים אחרים מלבד לימוד תורה. הקהילות הספרדיות נשלטו בדרך כלל על ידי האליטה הספרדית הוותיקה. עולים מארצות האסלאם – תימן, צפון אפריקה, כורדיסטאן ועוד – הצטרפו לרוב לקהילות הספרדיות, שהוכרו רשמית בידי האימפריה העות'מאנית. קבוצות של עולים מארצות אלה שצברו מעמד וכוח, פעלו ליצירת מוסדות עצמאיים ולהגדרה עצמית נפרדת, אך ברוב המקרים הן עשו זאת במסגרת הקהילה הספרדית.⁹ גם בקהילות הספרדיות היה לתרומות (מהקהילות היהודיות בארצות האסלאם) תפקיד כלכלי חשוב, אולם הן נשמרו למספר קטן יחסית של

7 לסקירות על מושגי ה'חלוצים' וה'חלוציות' בתקופה שבה עוסק המחקר הנוכחי ראו למשל, הנרי ניר, 'גאולת הקרקע, גאולת האדם והחלוציות במחשבה של תנועת העבודה הציונית – מהעלייה השנייה ועד לחמישית, 1904-1935', בתוך: רות קרק (עורכת), גאולת הקרקע בארץ ישראל: רעיון ומעשה, ירושלים 1990, עמ' 33-47; גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004 (להלן: אלרואי, אימיגרנטים), עמ' 26-34.

8 ברנאי, היסטוריוגרפיה, עמ' 177.

9 ישראל ברטל, "היישוב הישן" בארץ ישראל (1777-1914), גלות בארץ: יישוב ארץ ישראל בטרם ציונות, מסות ומחקרים, ירושלים 1994, עמ' 50-57.

תלמידי חכמים ובעלי תפקידים במימסד הדתי, בעוד רוב בני הקהילה התפרנסו מעבודתם או מרכושם. עובדה זו הביאה לפערים גדולים יותר בין עניים לעשירים בקהילות אלה בהשוואה לקהילות האשכנזיות, וליחס חיובי יותר בעיקרו לעבודת כפיים.¹⁰

אחד המאפיינים המשותפים למרבית החלוצים וארגוניהם היה התפיסה שפועלים יהודים העומדים בזכות עצמם – כשכירים, כבעלי מלאכה עצמאיים או כחברי קואופרטיבים – צריכים להיות הסובייקט הפוליטי המרכזי של הציונות בארץ ישראל.¹¹ לכן המעמדות הנמוכים מקרב יהודי טבריה – בעלי המלאכה, השוליות, הפועלים החקלאיים ויתר עובדי הכפיים – היו הקבוצות החברתיות העיקריות שאתן באו החלוצים במגע ושאותן שאפו לגייס למחנה הפועלי. זו הייתה גם הסיבה לכך שיהודי טבריה מן הקהילה הספרדית, שרבים מחבריה עברו למחייתם כפועלים, זכו להתייחסות רבה יותר בכתביהם של בני הזמן ובזיכרונותיהם של החלוצים.¹² כמוכן, גם הפועלים וארגוניהם לא היו עשויים מקשה אחת. ההבדלים ביניהם והשלכותיהם של ההבדלים על יחסם ליהודי טבריה יעמדו במרכז המאמר. את יחסם של החלוצים ליהודי טבריה בחרתי לבחון במסגרת שלוש תקופות זמן מוגדרות: 1908–1914, מראשית ההתיישבות החלוצית בעמק הירדן ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה; 1914–1918, תקופת המלחמה; 1918–1929, מסוף המלחמה ועד סוף שנות העשרים. החלוקה הכרונולוגית מאפשרת להדגיש את הממד הדינמי ביחסם של החלוצים ליהודי טבריה, יחס שהושפע מן השינויים הגדולים שהתחוללו בתנאים הפוליטיים והחברתיים שבמסגרתם חיו ופעלו. בה בעת, בחינת יחסם של החלוצים ליהודי טבריה על פני שלוש תקופות כה שונות זו מזו מאפשרת להצביע על הקשר ועל הדמיון בין התייחסויות שונות ורחוקות זו מזו לכאורה.

ב. ניסוי וטעייה בראשית ההתיישבות החלוצית בעמק הירדן, 1914–1908

בסוף העשור הראשון של המאה העשרים חברו יחד תחילתה של פעולת ההתיישבות האקטיבית של ההסתדרות הציונית בעמק הירדן, ראשית התבססותן הכלכלית של מושבות הגליל התחתון של יק"א וכישלון המאבק על עבודה עברית במושבות יהודה, כדי ליצור את התנאים לבואם של חלוצים רבים לאזור טבריה ולמפגשים מגוונים בין חלוצי העלייה השנייה לבין פועלים, סוחרים וספקי שירותים מטבריה.¹³

10 ראו, יצחק בצלאל, נולדתם ציונים: הספרדים בארץ-ישראל ובתחייה העברית בתקופה העות'מאנית, ירושלים תשס"ח, עמ' 13–64; ברנאי, היסטוריוגרפיה, עמ' 178.

11 על השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה ראו, ישראל קולת, 'הפועל הצעיר – מכיבוש העבודה לקידוש העבודה', בדרך, כרך א (1967) (להלן: קולת, הפועל הצעיר), עמ' 35; יוסף גורני, 'רעיון "העבודה העברית" וגלגוליו בקרב פועלי ציון בעליה השנייה', אסופות, חוב' 4 (1973) (להלן: גורני, רעיון 'העבודה העברית'), עמ' 4. על שנות העשרים ראו, גורני, אחרות העבודה, עמ' 43–65.

12 שריד, התמורות, עמ' 73–91.

13 אין נתונים סדירים ומפורטים על מספר החלוצים בעמק הירדן בתקופה זו ועל מאפייניהם החברתיים.

בתקופה זו אפשר לזהות שתי מגמות עיקריות: הראשונה ראתה בפועלים מקרב יהודי היישוב הישן, אשכנזים וספרדים, לצדם של עולים מתימן ומארצות מוסלמיות אחרות, חלק מן ה'המונים' היהודים, אשר המודרניזציה הקפיטליסטית המסתמנת של הארץ עתידה להפוך אותם לחלק מרכזי בפרויקט הציוני. לכן שאפו החלוצים שדגלו בתפיסה זו להיות אליטה מחנכת, מארגנת ומגייסת, עבור אותם פועלים. מאפיין מובהק של גישה זו היה הנטייה לטשטש את האבחנות העדתיות בין אשכנזים לספרדים ובין העדות ה'מזרחיות' השונות.¹⁴ המגמה השנייה ראתה גם היא את החלוצים הבאים מאירופה כמי שיובילו את התהליכים ההיסטוריים בארץ. ההבדל בין הגישות היה בכך שבניגוד לראשונה, תומכיה של גישה זו לא ייחסו לפועלים בני היישוב הישן חשיבות לאומית-חלוצית רבה, וביקשו להתרכז בפעולה בקרב החלוצים יוצאי אירופה, שנדרשו כעת לעבור לעבודה עצמית במסגרת של קבוצות שיתופיות על אדמת הלאום. אחד הביטויים לגישה זו היה הרגשת חלוקתם העדתית של יהודי הארץ בכלל, ושל הפועלים מקרב יהודי טבריה שעמם באו החלוצים במגע בפרט.¹⁵ את המגמה הראשונה הובילו בעיקר חלוצים שהשתייכו למפלגת פועלי ציון בארץ ישראל המרקסיסטית, שנוסדה בשנת 1905. חלוצים אלה – שבהם בלטו יצחק בן-צבי, רחל ינאית בן-צבי, דוד בן-גוריון, יעקב זרובבל ומניה וישראל שוחט, ראו את עצמם כאוונגרד של מעמד הפועלים היהודי, ואת הפועלים העובדים עבור בעלי הון פרטיים בארץ ישראל כציבור המרכזי שאותו יש לחנך, לארגן ולהנהיג. מפלגה זו סירבה להשלים עם הקריאות ל'שיתוף פעולה מעמדי' בין פועלים לאיכרים למען המטרה הלאומית המשותפת, וגרסה כי חיוזק התודעה המעמדית של הפועל היהודי הוא תנאי להגשמת הציונות הסוציאליסטית

על בסיס מפקד שערכה הסתדרות פועלי הגליל עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נמצאו בחוות ובמושבות היהודיות בסביבות טבריה 361 פועלים ופועלות, מתוכם 293 אשכנזים ו-68 ספרדים, כורדים ותימנים. על סמך השוואה עם עדויות מוקדמות יותר מהחוות והמושבות השונות, אפשר להעריך כי אלה הם מספרי השיא של הפועלים האשכנזים בעמק הירדן ובסביבות טבריה בשנים 1910-1914. ראו, נ', 'מהגליל התחתון', **האחדות**, י"ד תשרי תרע"ד (15.10.1913), עמ' 30-32. לנתונים חלקיים יותר מראשית 1912 התומכים בהערכות אלה ראו, 'קצת מספרים', שם, כ"ג אייר תרע"ב (15.5.1912), עמ' 4-7.

14 ההגדרות העדתיות המקובלות בתקופה המתוארת כאן היו 'ספרדים', 'בני עדות המזרח' או התייחסות ספציפית לארצות המוצא של קבוצות עולים מסוימות כאל מסמן 'עדותי' – 'בבלים', 'תימנים', 'אורפלים' וכולי, לצד הגדרה כללית, 'אשכנזים', של כלל העולים מאירופה. ההגדרה הכללית 'מזרחים', שהפכה מקובלת בתקופה מאוחרת יותר, תשמש אותי כאן לעתים מצורכי נוחות.

15 על יחסם של חלוצי העליות הראשונות ליהודי תימן בארץ ישראל נכתב רבות, לפיכך בחרתי לא להתייחס אליהם במאמר זה. לדיון בנושא ראו, בורד, **יחסם**, עמ' 87-89. על יהודי ארצות האסלאם בארץ ישראל בתקופת העלייה השנייה ראו, ניצה דרויאן, 'יהודי ארצות האסלאם בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה', בתוך: ברטל (עורך), **העלייה השנייה**, עמ' 327-338. על התיישובות התימנים בעמק הירדן ראו, יהודה ניני, **ההיית או חלמתי חלום: תימני כנרת – פרשת התיישובותם ועקירתם, תרע"ב-תר"ץ, 1912-1930**, תל-אביב 1996. על יחסם ה'פטרנליסטי' של מנהיגי החלוצים בעלייה השנייה ליהודי תימן ראו, יוסף גורני, 'כוחו וחולשתו של ה'פטרנליזם' הערכי: תדמית יהודי תימן בעיני מנהיגות העלייה השנייה', **קתדרה**, חוב' 108 (2003), עמ' 131-162.

בארץ ישראל.¹⁶ אחת הדרכים שבהן באה גישה זו לידי ביטוי הייתה התנגדותם לשימוש שעשו מעסיקים בפועלים מקרב היישוב הישן כדי להוריד את מחיר העבודה בלי לפגוע בעקרון העבודה העברית. לפיכך שאפו החלוצים שהשתייכו למגמה זו לקרב את הפועלים מקרב היישוב הישן אליהם ואל ארגוניהם, ולצרפם למאבק על שיפור תנאי העבודה. יעקב זרובבל, ממנהיגי פועלי ציון בתקופה זו, ניסח עמדה זו בצורה ברורה במאמר פרוגרמטי שפרסם בשנת 1914 בביטאון המפלגה, **האחדות**: 'צריך להרים את ילידי הארץ, התימנים ובני יתר הקהילות משפלות מצבם, לקרבם אלינו בפועל גם בחיים החברתיים ולא רק בעבודה. זוהי הדרך היחידה, המובילה למטרותנו. [...] האמצעי הוא בדוק ומנוסה. תעמולה בפה ובכתב מתמידה לשם ארגון ואחד הכוחות, בירור השאיפות הלאומיות והסוציאליות'.¹⁷ הפער בין ריבוי הקריאות בעיתון מפלגת פועלי ציון לקיים עבודה חינוכית בקרב הפועלים מבני היישוב הישן לבין מיעוט הניסיונות לעשות זאת בפועל מעיד כי גם אותם חלוצים שראו ביהודי היישוב הישן קבוצה משמעותית, העמידו את הפעילות החינוכית והתרבותית בקרבם במקום נמוך יחסית בסדר העדיפויות שלהם. נוסף על כך, גישתם האליטיסטית והפער התרבותי שעמד בבסיסה הרתיעו את הפועלים מהיישוב הישן ואפשרו למעסיקים לסכסך בינם לבין החלוצים. עדות לכך יש בדיווחים בהאחדות על ביקורו של זרובבל בחוות מגדל ופורייה – שמרבית פועליהן באותה עת השתייכו ליישוב הישן – ובו ניסה ליישם את התכנית שניסח במאמרו שצוטט לעיל. מהדיווחים עולה כי בשתי החוות הרצה זרובבל באוזני פועלים על 'העבודה היישובית והפעולה החברתית של הפועלים', ובפורייה 'הבליט את הנחיצות בהשקפה יישובית מקיפה אצל כל העובדים', כאשר הוא מדגיש כי 'זו חסרה בייחוד אצל ילידי הארץ, הספרדים והאשכנזים'.¹⁸ הדיווח מציין גם כי בשתי ההרצאות נכחו פועלים אשכנזים בלבד, מה שמאפשר להבין את הנאמר בהמשך, כי השמועה שהפיצה הנהלת החווה בקרב הפועלים בפורייה, כאילו דרש זרובבל בהרצאתו לגרש אותם מן המושבות, עוררה בהם תרעומת רבה. קשה לדעת אם אמנם הייתה זו אשמת ההנהלה או שהחשדנות של הפועלים מהיישוב הישן התעוררה גם ללא צורך בפעולה אקטיבית מצדה, אולם ברור שכעס רב התעורר בקרבם, וזרובבל נאלץ לשוב לשם כדי

16 גורני, רעיון 'העבודה העברית', עמ' 7-9.

17 יעקב זרובבל, 'מעניינא דיומא', **האחדות**, ג' שבט תרע"ד (30.1.1914), עמ' 5-10. לתיאור בוטה וציורי במיוחד של זרובבל על 'שפלות מצבם' העמוקה של יהודי טבריה ושל העבודה החלוצית ככזו שיכולה לגאול אותם ממצב זה ראו, זרובבל, 'יזכר', שם, י"ב טבת תרע"ב (2.1.2012), עמ' 29-34 (אני מודה לאלון גן שהפנה אותי אל מקור זה). לדעות דומות ראו דיווחים ומאמרים רבים נוספים **בהאחדות**: נ' ותיק, 'מכתב מטבריה', י"ח תמוז תרע"א (14.7.1911), עמ' 18-19; פועל, 'מכתב מכנרת', ט"ו אדר תרע"א (13.3.1914), עמ' 21-22; נ' ותיק, 'מכתב מרמת דליקה', ד' תמוז תרע"א (30.6.1911), עמ' 16-18; 'פורייה', כ"ד אדר תרע"ד (22.3.1914), עמ' 47-48; 'ביתניה', ג' שבט תרע"ד (30.1.1914), עמ' 23; ינאית, 'היישוב הישן והקופה הלאומית', ג' אב תרע"א (28.7.1911), עמ' 4-8.

18 'פורייה', **האחדות**, כ"ד אדר תרע"ד (22.3.1914), עמ' 47-48; 'מגדל', שם, כ"ד שבט תרע"ד (20.2.1914), עמ' 24.

להבהיר את עמדתו. הפעם הגיעו להרצאה כל פועלי המקום וניהלו עמו דיון 'ברבר יחסם של הפועלים המהגרים אל יהודי המקום האדוקים'.¹⁹ את המגמה השנייה הובילו בעיקר חלוצים ממפלגת הפועל הצעיר, שהוקמה אף היא בראשית העלייה השנייה. בניגוד לפועלי ציון, מפלגה זו לא הייתה מרקסיסטית, דחתה את רעיון מלחמת המעמדות וראתה בשיתוף פעולה בין הפועלים לאיכרים ולתנועה הציונית את המפתח להגשמת הציונות. לפי גישה זו, שהייתה דומיננטית במפלגה עד מלחמת העולם הראשונה, הרי שלצורך מילוי תפקידם של הפועלים כמוואה זו, נדרשו חלוצים בעלי תודעה שמאפשרת הקרבה, ויתורים וירידה ברמת החיים, כדוגמת הצעירים הבאים מאירופה, ולא כאלה שנרחקים לעבודת כפיים עקב אילוצים הנובעים מהשתנות התנאים הכלכליים והחברתיים ואשר שואפים לשפר את מצבם באופן מידי, כמו פועלי היישוב הישן.²⁰ גם הפועל הצעיר ניסתה לפנות לפועלים מקרב יהודי היישוב הישן, אולם היא הקדישה לכך הרבה פחות משאבים מאשר פועלי ציון.²¹ בין המבטאים הבולטים של הגישה שביטלה את חשיבותם של פועלי היישוב הישן באותה תקופה היו אנשי קבוצת דגניה שנוסדה בשנת 1910, רבים מהם חברי הפועל הצעיר.²²

דוגמה לכך הם דבריו של יוסף בוסל – שהיה האידאולוג המרכזי והמנהיג בפועל של דגניה עד מותו בשנת 1919²³ – באסיפת פועלי הגליל בכנרת בינואר 1912. נושא הפעולה הארגונית בקרב פועלי היישוב הישן והעדות המזרחיות היה אחד הנושאים המרכזיים באסיפה זו, שנערכה על רקע ההכרה בכישלון פרויקט 'כיבוש העבודה' מידי הפועלים הערבים במושבות, והמעבר לאסטרטגיה של התארגנות עצמית של הפועלים בעבודה חקלאית לצורך הכשרה וכדי לכבוש קרקעות חדשות עבור הלאום.²⁴ בנוגע למקומם של יהודי היישוב הישן בתכנית זו, קבע בוסל באופן נחרץ: 'את התפקיד הנזכר [החלפת העובדים הערבים במושבות] ימלאו היהודים המזרחיים שאחרי שנה של לימוד העבודה יישארו במושבה ויעבדו את כל העבודות "הפחותות". אנחנו צריכים להסב את מרצנו מהמושבות'. בהמשך, בעקבות הסתייגויות דוברים אחרים מדבריו, הסביר למה התכוון:

אין אנו חפצים להפטר מעבודות קשות ולמסור אותן למזרחיים. אנחנו רוצים לברוא ישוב יהודי ולא מעמד פועלים היותר אומלל שבעולם. יש לנו פרספקטיבות גדולות. מהשתעבדות יתרה עזבו הצעירים את המושבות. [...]. עלינו למלא את שאיפות הקומץ. [...] אנחנו צריכים לתת את האפשרות

19 'פוריה', שם.
 20 קולת, **הפועל הצעיר**, עמ' 34-35.
 21 שם, עמ' 59-60.
 22 ניר, **רק שביל**, עמ' 20-27.
 23 רפאל פרנקל, 'יוסף בוסל, הקומונה החרדתית והיווצרות הקבוצה', **הציונות**, כרך ד (1975), עמ' 44-71.
 24 קולת, **הפועל הצעיר**, עמ' 50-58.

לפועלים חדשים ללמוד את העבודה בקבוצות ובחוויות ולהכשיר אותם
בשביל עבודתנו היישובית.²⁵

לפי עמדה זו, הפועלים המוכשרים לתפקידי התארגנות עצמית וכיבוש קרקעות עבור הלאום היו הפועלים שבאו מאירופה כדי ליצור בעבודתם יצירה לאומית, ולא לעבוד כמשועבדים עבור איכר במושבה כלשהי. לפועלים מקרב יהודי היישוב הישן, כמו גם לעולים שבאו באותן שנים מתימן ומארצות מוסלמיות אחרות, לא נותר תפקיד משמעותי בתכניתו הפרגמטית של בוסל. הוא סבר כי עדיף שיעבדו הם במושבות ולא הפועלים הערבים, אך ברור שהוא לא ראה בהם בשלב זה קבוצה חברתית בעלת חשיבות לאומית-חלוצית.²⁶ אם כן, כבר בתקופה מוקדמת זו היו החלוצים מודעים מאוד לקיומם של יהודי טבריה, עסקו בהם באינטנסיביות וחלקם אף שאפו להכיל אותם בתנועתם. חולשתם הפוליטית של החלוצים והיעדר משאבים, לצדה של גישתם האליטיסטית והפטרונית אל יהודי טבריה, גרמו לכך שהיחסים הממשיים בין שתי הקבוצות נותרו בשולי החיים של החלוצים ושל יהודי טבריה כאחד. עם זאת ברור שיהודי טבריה מילאו תפקיד חשוב בניבוש תפיסתם העצמית של חלוצי עמק הירדן, בכך ששימשו אחת מקבוצות ההתייחסות המרכזיות שאל מולן הגדירו את עצמם על דרך של שלילה וניגוד, אך גם ציבור בעל פוטנציאל לחינוך, להמרה אידאולוגית ולגיוס לפרויקט החלוצי. בכך אפשרו יהודי טבריה לחלק מן החלוצים – ובהמשך גם לכל היתר – לתפוס את עצמם כאליטה מחנכת, מגייסת ומוכיחה את ההמונים, ולא מנוכרת אליהם ומנותקת מהם.

ג. התקרבות וראשיתה של הגמוניה תוך כדי המלחמה, 1914–1918
מלחמת העולם הראשונה הייתה תקופה קשה מבחינה כלכלית ופוליטית בארץ ישראל, והגליל ואזור טבריה בכלל זה. עם זאת, המשבר לא היכה בכולם באופן שווה. החלוצים חוו קשיים רבים, אך המעמדות הנמוכים מקרב יהודי טבריה, והחל במאוס 1917 גם המגורשים לגליל מתל-אביב, מיפו וממושבות יהודה, שהתיישבו בטבריה ובסביבותיה, סבלו אף יותר מרעב וממחלות, ואחוזי התמותה בקרבם היו גבוהים מאוד.²⁷ בתקופה זו, ובמיוחד לאחר הגירוש לגליל, הצליחו החלוצים לפעול בקרב יהודי טבריה – הן ותיקים הן מגורשים שחיו בעיר באופן זמני – ותוך כדי כך לפתח בקרבם מוסדות חדשים ולקרב אותם אל תפיסת

25 י"ג-י, 'אסיפת הפועלים החקלאיים בגליל', האחדות, ז' שבט תרע"ב (26.1.1912), עמ' 6-10, י"ד שבט תרע"ב (2.2.1912), עמ' 1-8 (בשני חלקים). ראו שם ביטויים נוספים של חלוצים וחלוצות בעלי עמדות דומות.

26 למקורות נוספים המביעים עמדות דומות ראו, יעקב רבינוביץ, 'רשימות', הפועל הצעיר, 13.2.1914, עמ' 8-10; נ-ץ, 'השבוע' (דיווח ממגדל), שם, 15.10.1913, עמ' 22-23; זלמן ליפשיץ, 'בחוות מגדל', בתוך: ברכה חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 384-391; שמואל דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 69, 72, 131-132.

27 דן בראל וזלמן גרינברג, 'חולי וכולרה בטבריה במלחמת העולם הראשונה', קתדרה, חוב' 120 (2006), עמ' 167-170.

עולמם. תופעות אלה אפשר להגדיר כראשיתה של הגמוניה ציונית ופועלית בקרב יהודי היישוב הישן בטבריה.²⁸

קריסתם של מוסדות היישוב הישן במהלך המלחמה, בניגוד להישרדותה ואף להתחזקותה של מערכת התמיכה והפעולה הציבורית של היישוב החדש בארץ ישראל, הביאו לכך שהסיוע המוסדי העיקרי שעליו יכלו יהודי טבריה להסתמך לקיומם היה זה של התנועה הציונית. חלוצים ופעילים מן היישוב החדש – שחלקם חיו בעמק הירדן ובגליל קודם לכן וחלקם הגיעו לגליל במהלך המלחמה בעקבות הרעת התנאים ביהודה ובירושלים – לקחו חלק בניהולם של מוסדות היישוב בגליל מראשית המלחמה. ככל שהעמיק המשבר הם קיבלו על עצמם יותר אחריות לתחומים רחבים בחייהם של יהודי טבריה לצד ניהול החיים ביישובים החקלאיים שבהם חיו.²⁹ נשים חלוצות היו מרכזיות בפעילות זו, שכללה בעיקר את תחומי הרווחה והטיפול, שתהליך אפיונם כתחומים נשיים היה אותו זמן בעיצומו במערב אירופה ובארצות הברית, ובראשיתו בארץ ישראל.³⁰ צורכי החירום של המלחמה השתלבו עם מאבקן של החלוצות, שהחל בשנים שקדמו למלחמה, למצוא לעצמן אפיקי פעילות פרודוקטיביים אל מול המחסומים שהציבו בפניהן החלוצים.³¹

פעילים ופעילות אלה התגייסו למאמץ הציוני הכללי בארץ ישראל, אולם עשו זאת תוך שמירה על עצמאות והבעת ביקורת מתמדת על דרכי הפעולה של המנהיגות הציונית הכללית, ובניסיון להשפיע על אופן פעולתה של המערכת ולקדם בתוכה את תפיסת עולמם. במהלך המלחמה נוצר לראשונה השילוב של תלות רבה של יהודי טבריה במערכת הציונית מצד אחד, ושל כניסתם של חלוצים לפעולה במערכת זו מצד שני. שילוב זה היה המפתח להתגשמותה של תפיסתם העצמית האליטיסטית של החלוצים אל מול יהודי טבריה בתקופה זו. יותר ויותר חלוצים אימצו את התפיסה, שלפני המלחמה הייתה מוגבלת בעיקר לאנשי פועלי ציון, כי יהודי טבריה צריכים ויכולים להיכנס לתפקיד 'ההמונים היהודים' המקבילים את מנהיגותם של החלוצים, ובתוך כך מאפשרים לחלוצים להפוך בפועל להנהגה ערכית וארגונית. במקביל חל גם שינוי ביחס למוצאם העדתי של יהודי טבריה: הדגש בטקסטים

28 בהגדרה זו אני מתבסס על תפיסתה של רחל אלבוים-דרור, שבמחקרה על מערכת החינוך הציונית בארץ ישראל מתארת את מלחמת העולם הראשונה כמשבר שהיה גם הזדמנות עבור התנועה הציונית. רחל אלבוים-דרור, 'המלחמה כהזדמנות לכיבוש ההגמוניה בחינוך', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), **במצור ובמצוק: ארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה**, ירושלים 1991, עמ' 48-60.

29 על הגליל התחתון במהלך המלחמה ראו, עבר הדני, **ההתיישבות בגליל התחתון: חמישים שנות קורותיה**, רמת גן תשט"ו, עמ' 346-399. על קליטת המגורשים בגליל ראו, גור אלרואי, 'גולים בארצם? פרשת מגורשי תל-אביב ויפו בגליל התחתון, 1917-1918', **קתדרה**, חוב' 120 (2006) (להלן: אלרואי, גולים בארצם), עמ' 153-157.

30 דפנה הירש, **באנו הנה להביא את המערב: הנחלת רפרטואר 'הגייני' בקרב החברה היהודית בפלשתינה בתקופת המנדט**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2006, עמ' 114-115.

31 בת-שבע מרגלית-שטרן, **גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית, 1920-1939**, ירושלים 2006 (להלן: מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים), עמ' 50-66.

מתקופה זו הוא על המגוון העדתי הרחב של יהודי טבריה – אשכנזים, ספרדים, כורדים ועוד – שבקרבם פעלו החלוצים.

מסמך שממנו ניתן ללמוד על מהותה של תפיסה זו נמצא, בכתב יד וללא חתימה, באחד מתיקי ועד ההגירה של טבריה. המסמך, הנושא את הכותרת 'שינוי ערכין', נכתב בספטמבר 1918, לאחר כשנה וחצי של התמודדות עם הגירוש לגליל, ומבטא ביקורת חריפה על אופן פעולתו של ועד ההגירה בראשות מאיר דיזנגוף, שניהל את פעולות הסיוע באותה תקופה.³² הערכים שביקש כותב המסמך לקדם התבטאו בדגש על עבודה פרודוקטיבית כמו בניית בתים ודרכים לצד סיוע מסודר וממוקד לאותם אנשים שאין ביכולתם לעבוד. באותה נימה שלל הכותב את הדרך שבה פעל הוועד עד אז, לטענתו, דרך של תמיכה באמצעות חלוקת כסף או קמח לכול, אשר זוהתה אצלו עם ה'חלוקה': 'שינוי ערכין – כל'אומר] חסל סדר החלוקה, באופן מתמיד וחדר-גוני [...] וכאן אתה רואה בחזון כל מה שלבך מתאוה ומשתוקק לו מזמן. קבוצות של ירקנים וירקניות. בנין בתים, סיקול שדות, תקון דרכים וכו' ומעבר לזה בתי יתומים, בתי אוסף לילדים, מושבי זקנים והכל מסודר באופן הכי טוב בערך לזמן הזה'.³³ המסמך אמנם מנוסח בלשון הביקורתית והאופוזיציונית שבה התבטאו החלוצים בדרך כלל לגבי המייסד הציוני, אך מרבית הדברים שראה כותב המסמך 'בחזונו' נמנו עם הפעולות שאליהן הפנו המוסדות הציוניים מכספי הסיוע לאחר הגירוש מיפו ומתל-אביב, במקרים רבים תוך הסתמכות על התגייסותם של החלוצים למשימה ולעתים אף ביוזמתם של האחרונים.

בוסל היה אחד החלוצים שהיו לפעילים מרכזיים בגליל במשימות ארגון וסיוע בתקופת המשבר. מכתב אישי שלו מתקופת המלחמה מדגים את השינוי שחל בעמדת החלוצים כלפי יהודי טבריה, במיוחד בהשוואה לעמדתו של אותו אדם כמה שנים קודם לכן, כפי שהובאה למעלה: 'תמונות מחיינו בטח כותבים לך כבר אחדים. ממני אוכל להוסיף שהמצב מסביב כמעט שהוציא אותי לגמרי לעולם העסקנות. והרגשתי היא לפעמים רעה לפעמים טובה בזמן שעולה בידי לעשות דבר טוב בשביל אומללים שהם כל כך רבים סביבנו'.³⁴

32 על ועד ההגירה ראו, אלרואי, גולים בארצם, עמ' 138-154.

33 'שינוי ערכין', הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), 90/150.

34 מכתב יוסף בוסל ליעקב ברקוביץ ברמשק (ללא תאריך), ארכיון דגניה א' (להלן: אד"א), תיק בוסל חיותה יוסף. דברים אלה נכתבו אחרי הגירוש לגליל, והם מבטאים את התגברותה של תחושת החירום באותה תקופה. אולם בוסל ואחרים נכנסו לפעילות אינטנסיבית במסגרות שונות של ההסתדרות הציונית כבר בראשית המלחמה, ופעלו מאז בקרב כל יהודי הגליל – עולים אשכנזים ותימנים, ויהודים מבני היישוב הישן בטבריה ובצפת. ראו למשל, 'כנרת', האחדות, י"ט כסלו תרע"ה (7.12.1914); מכתב בוסל למשרד הא"י ביפו, ה' אלול תרע"ד (27.8.1914), אד"א, העתקי מכתבים למשרד הא"י תרע"ד-תרע"ה בחתימתו של יוסף בוסל; מכתב קלינמן לטהון, 4.12.1915, אצ"מ, L2/103/2; מכתב קלינמן לטהון, ט"ז טבת תרע"ו (23.12.1915), שם; 'חשבון המשרד של הד"ר א' רופין, יפו', ניסן תרע"ו (אפריל 1916), שם. במרבית הטקסטים מן התקופה שלאחר הגירוש כורכים החלוצים את המהגרים ואת יהודי טבריה הוותיקים בכפיפה אחת.

המשבר גרם לשינוי בגישתו של בוסל שדגלה בהתמקדות בענייני הקבוצה. הוא פעל בסביבות דגניה כמנהיג לא רק של בני קבוצתו אלא של יהודי האזור בכלל. עם זאת, התפיסה שבאה לידי ביטוי במשפט השני בציטוט זה, כי יהודי טבריה והמהגרים הם 'אומללים', ושעל החלוצים מוטלת החובה 'לעשות דבר טוב' בשבילם, קרובה ביסודה לגישתו מלפני המלחמה. גם בניסוח זה יהודי טבריה פסיביים והחלוצים מנהיגים אותם ומאפשרים להם לשרוד את המשבר. לפי גישה זו, פעילותם של החלוצים במהלך המלחמה, ששילבה פעילות ציבורית למען יהודי טבריה עם חינוך ודוגמה אישית ברוח הערכים שתוארו לעיל, אפשרה לשאיפה להנחיל את תפיסתם של החלוצים לכלל היישוב היהודי בארץ ישראל להיתפס כלגיטימית וחשוב מכך, כאפשרית.

בשנים האחרונות של המלחמה, לאחר הגירוש מתל-אביב, מיפו ומהמושבות לגליל, בא השינוי ביחסם של החלוצים ליהודי טבריה לידי ביטוי מובהק בהיחלצותם של חלוצים וחלוצות לפעולה במסגרת שלושה פרויקטים מרכזיים: קבוצות הפועלות שפעלו במושבות הגליל ובטבריה; בתי היתומים שהוקמו במושבות הגליל עבור ילדי המגורשים מתל-אביב ומיפו ועבור ילדי טבריה; ובתי הספר העבריים שנפתחו בטבריה לראשונה בראשית שנת תרע"ח (אוקטובר 1917).

קבוצות הפועלות היו דוגמה להתארגנות של פועלות לצורך הספקה עצמית של צורכי הקיום הבסיסיים, שזכתה לתמיכה ולתקצוב מן המוסדות הציוניים. שורשיה של התארגנות זו בראשית אותה עשור, כשהמלחמה עוד לא נראתה באופק, ומטרתה העיקרית אז הייתה לאפשר לחלוצות לקחת חלק בעבודת בניין הארץ לצד החלוצים. זאת כנגד התפיסה השלטת בקרב החלוצים באותה עת, לפיה נשים התאימו לתפקידי תמיכה וסיוע כבישול וניקיון, אך לא לעבודה פרודוקטיבית שהייתה, כאמור, בראש סולם הערכים החלוצי.³⁵ בשלביה הסופיים של המלחמה הפכו הקבוצות לאחת מהאלטרנטיבות הקיומיות עבור חלק מבנות היישוב הישן ומן המגורשות לגליל, שקהילותיהן לא יכלו עוד לספק להן תמיכה. כך, תוצאה נוספת של המלחמה הייתה האפשרות שנתנה לחלוצות להרחיב את התארגנותן העצמית מלפני המלחמה ולחזק את תביעתן לשוויון בהגשמת הציונות. החלוצות שהובילו את פעילות תנועת הפועלות בגליל התגייסו לספק צורך זה, כפי שעולה ממכתבה של יעל גורדון לחיותה גבזה (בוסל), על פנייתה של חוה צ'רנומירסקי לוועד הפועלות 'בדבר מצב המהגרות בטבריה' וקריאתה 'לבוא לגליל ולהתחיל באיזו פעולה'.³⁶

בתי היתומים שהוקמו ביוזמת בוסל וחלוצים נוספים במלחמה, בסג'רה, במטולה ובצפת עבור יתומי טבריה וצפת (מקרב המגורשים לגליל ומהאוכלוסייה הוותיקה כאחד),

35 דבורה ברנשטיין, אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל-אביב 1987, עמ' 16-26.

36 מכתב יעל גורדון לחיותה גבזה (ללא תאריך), אה"ע, IV-150-3. לרקע על קבוצות הפועלות בשנות המלחמה ראו, עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות בארץ-ישראל, 1904-1929, תל-אביב 1929, עמ' 3-22; דפנה יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, חוב' 32 (1984), עמ' 110-120.

זכו לתמיכה ולמשאבים מהמוסדות הציוניים במצב שבו מוסדות החינוך של היישוב הישן פעלו באופן חלקי.³⁷ בתי היתומים סיפקו לילדים שמשפחותיהם והמוסדות הקהילתיים של היישוב הישן לא הצליחו לדאוג לקיומם, מזון ומחסה, כמו גם חינוך בסיסי לערכי הסדר, המשמעת, הניקיון והעבודה היצרנית לפי תפיסת העולם החלוצית.

על יחסם של מנהלי המעונות ליתומים ועובדיהם, ועל המטרות שייחסו לעבודתם אפשר ללמוד מהדיווחים המעטים שנשלחו לוועד ההגירה בטבריה. לדוגמה, בדו"ח ששלחו מנהלי בית היתומים בסג'רה לוועד ההגירה בטבריה, הם כותבים: 'אנחנו נגשים לעבודה במסירות ומרץ למלא את כל המוטל עלינו כדי להשיג את המטרה במוסד הנחוץ הזה [...]'. כדי שנוכל להביא תועלת להיתומים העוזבים ולהוביל אותם אל התכלית הרצויה, להכשירם "לחיים, לעם, לאדם".³⁸ מדיווחים אלה עולה גם כי בכל המעונות הושם דגש רב על רחצה וניקיון ועל הלבשה והזנה מספיקות לילדים, כמו גם על עבודה חקלאית-יצרנית, שנתפסה כבעלת תפקיד כלכלי וחינוכי כאחד.³⁹ לימודים פורמליים מילאו בהם תפקיד משני, אך התקיימו כאשר התאפשר הדבר. בסג'רה, למשל, הלכו חלק מהילדים לבית הספר לילדי המגורשים שפעל בחווה, ובמלחמיה פעל המעון על בסיס המבנים והסגל של בית הספר המקומי, ובו נראה למדו חניכי המעון עם כלל ילדי המושבה.⁴⁰

תיאור המעון במלחמיה שכתב לקראת סיום המלחמה המורה זאב כרמי, מנהל בית הספר ובית היתומים במושבה בזמן המלחמה, מאפשר לקבל תמונה מפורטת יותר של אופי המוסדות ושל האופן שבו תפסו הנהלותיהם את הילדים שתחת חסותם. על העובדות שסייעו לו כתב כי 'לעבודה במעון התנדבו שתי צעירות ש' בוסל וט' בלובצקי שתיהן בעלות הכרה ומרץ רב ואחת מהם גב' בוסל מלאה תפקיד לכך בביה"ס החקלאי של הגב' מיזל'. ועל הילדים עצמם כתב כך: 'הילדים היו חלשים, מזהמים, בלתי מחונכים, ערומים ויחפים ורעבים. ילדים בני גיל שונה מביין ארבע עד ארבע עשרה בני עדות שונות, ספרדים, אשכנזים, מזרחים ותימנים, הובאו בתנאים קשים למדור אחד צר והוצרכו להיכנס לחיים תרבותיים ושקטים'. זוהי גם דוגמה לאופן שבו ניצלו חלוצות את העובדה שמקצועות

37 ראו למשל, 'תקציב של מעון יתומי מההגרים במלחמיה' (ללא חתימה ותאריך), שבו מוזכרים שני ילדים מטבריה השוהים במעון. אצ"מ, J90/150. התכתבות בין הרב משה קליערס מטבריה למאיר דיזנגוף, שבה האחרון מסביר כי מרבית הכספים מוקצים למימון סעד למגורשים לגליל, לבתי הספר העבריים ולחוות חקלאיות, אולם מאשר גם הקצאת כספים מסוימת למוסדות היישוב הוותיק בעיר. מכתב דיזנגוף לקליערס, 8.2.1918, שם, J90/146; מכתב קליערס לדיזנגוף, ט' אייר תרע"ח (21.4.1918), שם.

38 מכתב הנהלת המעון בסג'רה לוועד ההגירה בטבריה, י"ט אייר תרע"ח (1.5.1918), אצ"מ, J90/105.

39 מכתב ד' שהם (מנהלת המעון במטולה) לזלמן יעקובסון בוועד ההגירה בטבריה, א' אייר תרע"ח (13.4.1918), אצ"מ, J90/104.

40 מכתב קרינין לוועד ההגירה בטבריה, א' תמוז תרע"ח (11.6.1918), אצ"מ, J90/106; זאב כרמי, 'חומר לתולדות המעון לילדי יפו במלחמיה', שם, J90/150.

הטיפול, שזכו עקב המלחמה ליוקרה רבה, החלו להפוך למקצועות נשיים באותה עת, וכך התאפשר להן לקחת חלק במאמץ המרכזי של החברה החלוצית באותו הזמן. שגרת החיים במוסד התנהלה באופן שהלם את תפיסת העולם החלוצית, ואף היה ניסיון לשיתוף פעולה בין בית היתומים לבין פרויקטים חלוציים אחרים שפעלו בעמק באותו הזמן:

ועתה בחפש הוטלה כל העבודה במעון על שכם הילדים. [...] התוצאות הן משמחות, הילדים ממלאים את העבודה ברצון. בראשית הקיץ פניתי לכל הקבוצות שבגליל בבקשה להכניס אליהן לחנוך בעבודה את הגדולים שבין חניכינו. קבלתי עלי לשלם את כל ההוצאות של חיי הילדים. לצערי נענתה לי עד היום רק קבוצת הצעירות בכנרת, שקיבלה אליה חניכה אחת, שרה ב'רנו. היא עובדת בירקות ואנחנו מצדנו מוסיפים סכום 30 פר' וביחד עם רוחיה מספיקים לכסות את הוצאות האכילה והבגדים וכו'.⁴¹

כמו קבוצת הפועלות בטבריה, נראה שגם בתי היתומים מילאו תפקיד כפול מבחינת החלוצים. היה מדובר בסיוע בדרך פרודוקטיבית ליהודים נזקקים, אך תוך כדי כך הפכו המוסדות האלה גם לדרך לחנך את יהודי היישוב הישן והעדות המזרחיות השונות ברוח תפיסת עולמם של החלוצים, ואף לצרף אותם כפרטים לתנועת העבודה. נראה שאין זה מקרה כי דווקא קבוצת הצעירות בכנרת היא שהסכימה לקבל חניכה מבית היתומים; כך יכלו החלוצות לחזק את מעמדן כמי שלוקחות חלק משמעותי במאמץ הכללי, כפי שעולה מהשבחים שמחלק להן כרמי בציטוטים שלעיל.

בתי הספר העבריים שהוקמו בטבריה בשנת 1917 היו חלק ממגמה של התמסדות וריכוז הניהול והפיקוח על בתי הספר העבריים בארץ כולה בידי ועד חינוך מרכזי, שראשיתה ב'מלחמת השפות' בשנים שלפני המלחמה. כך, לדוגמה, אפשר בית הספר העברי בצפת בשנים שלפני המלחמה לחלוצה כעדה פישמן (מימון) לפעול להכנסתם של דפוסי התנהגות וחשיבה חדשים לקהילת היישוב הישן שם.⁴² המהפך בחינוך ביישוב הישן, שאותו מתארת החוקרת מרגלית שילה בכל הנוגע לבנות ירושלים בשנים שעד מלחמת העולם הראשונה, התרחש בטבריה באטיות רבה יותר מאשר בירושלים ואף מאשר בצפת. רק בשנת 1898 הוקם בית הספר היהודי המודרני הראשון בעיר – בית הספר לבנים של חברת 'אליאנס' – ושלוש

41 כרמי, שם.

42 Bat-Sheva Margalit Stern, "She's got a Man's had on her Shoulders": Ada Fishman (Maimon) as a Test Case for Private, Public and Gendered Aspects of Women's Political Activity', *Nashim*, No. 17 (2009), pp. 145-149

שנים מאוחר יותר בית הספר הראשון לבנות.⁴³ גם תהליך כניסתם של מוסדות חינוך ציוניים היה אטי בטבריה באופן יחסי, ונשא פרי רק במהלך המלחמה.⁴⁴

בהיותם חלק ממערכת מסודרת והיררכית, באחריות ישירה של התנועה הציונית, הרי שבשונה מן המצב בקבוצות הפועלים ובבתי היתומים לא התאפשר לחלוצים חופש פעולה מלא לביטוי ערכיהם במסגרת בתי הספר החדשים שקמו במהלך המלחמה. גם מקומן של חלוצות, ושל נשים בכלל, היה מצומצם יחסית בבתי הספר, אם כי הן מילאו תפקיד כלשהו גם בהם. עם זאת, בתי הספר העבריים החזיקו מעמד כל התקופה הנדונה במחקר (וגם אחריה) מפני שהיו חלק ממערכת מסודרת וממוסדת. כך הם היו לאחד הגורמים העיקריים שאפשר את כניסתם של ערכי היישוב החדש ושל תפיסת העולם של החלוצים, שהתבססה והוסיפה עליהם, ליישוב היהודי בטבריה.⁴⁵

על הערכים שעמדו ביסוד בתי הספר אפשר ללמוד מתיאור היום הראשון ללימודים במוסד של המורה אליעזר פפר, שניהל את הקמת בתי הספר העבריים לבנים ולבנות בטבריה: 'היום פתחנו את בתי הספר. "פתחנו" – פירוש המילה: אספנו את התלמידים והתלמידות, סידרנו אותם למחלקותיהם, הושבנום לפי הסדר המקובל, הצעדנו אותם בסך לכל אורך האולמים [כך] והמרפסות, ציינו על הנקיון, ובשירה וקול תודה שבו הביתה, "להתראות ביום ד'". עקב ליקויים בהתארגנות, חסר בית הספר ביום פתיחתו מורים וספרי לימוד, אך הפסקה שצוטטה למעלה מוכיחה כי גם ללא ספרים אפשר היה להתחיל להקנות לתלמידים את הערכים שעמדו בבסיס תכנית הלימודים שלהם היו שותפים גם החלוצים, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בבתי היתומים: סדר, חלוקה לקבוצות על פי גיל, משמעת וניקיון. על תחושת ההישג ההיסטורי שבפתיחת בתי הספר העבריים בעיר מצביעים משפטי הסיום של אותו מכתב: 'בביה"ס לבנות נרשמו 30 תלמידות ולגה"י [לגן הילדים] 35. הרשימה נמשכת, טבריה מתעוררת, והשכינה אומרת: "נצחוני בני, נצחוני בני!" חבל שאין הזמן גרמה לערך חגיגת פתיחה נהדרה, פתיחת שני בתי ספר עבריים בטבריה הקנאית!⁴⁶

43 על המהפך בחינוך בנות בישוב הישן ראו, מרגלית שילה, נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים, 1840–1914, חיפה ולוד 2001 (להלן: שילה, נסיכה או שבויה), עמ' 171–210. על הקמת בתי הספר של אליאנס בטבריה ראו, אבישר, ספר טבריה, עמ' 202–203.

44 על ראשית החינוך העברי בטבריה, ראו מכתב בצלאל יפה בשם ועד ההגירה המרכזי לוועד ההגירה בגליל על מינוים של ישי אדלר (שהיה מורה בבית הספר העברי לבנות ביפו) ואשר ארליך (שניהל לפני המלחמה את בית הספר בכפר תבור) להקמת בית ספר עברי בטבריה והקצאת תקציב לכך, כ"ט אייר תרע"ז (21.5.1917), אצ"מ, J90/144. על התרחבותה של מערכת החינוך העברית בארץ ישראל בכלל וכניסתה לקהילות חדשות בתקופה זו ראו, רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ-ישראל, ירושלים תש"ן (להלן: אלבוים-דרור, החינוך העברי), כרך ב, עמ' 15–120.

45 על האידאלים שאליהם חינכו בתי הספר העבריים בשנים אלה ועל תפקידם של החלוצים במסגרתם ראו למשל, שם, עמ' 356–399.

46 מכתב אליעזר פפר לד"ר נ' טור, כ"ח תשרי תרע"ח (14.10.1917), אצ"מ, S2/779.

בצד ביסוסה של המערכת החלוצית בשנות המלחמה – בדמותם של מוסדות דוגמת 'המשביר' והסתדרויות הפועלים בגליל וביהודה, היווצרותן של מסגרות קבוצתיות חדשות כמו בחוות כנרת או במסגרת תנועת הפועלות, והקמתה של מסגרת צבאית יהודית על אדמת ארץ ישראל ובה דומיננטיות חלוצית מובהקת בגרודים העבריים – הייתה זו גם תקופה של מפנה ביחסם של החלוצים ליהודי הישוב הישן בטבריה ובגליל. מפנה זה לא זכה כמעט להתייחסות בהיסטוריוגרפיה של הישוב הישן ובזו של תנועת העבודה.⁴⁷ עם זאת הוא מסייע להבין טוב יותר את השינוי שחל בתפיסתם של החלוצים את עצמם ואת מקומם במסגרת התנועה הציונית והעם היהודי ככלל: ביטחונם העצמי ושאיפתם המוצהרת להגמוניה ביישוב, כפי שבאו לידי ביטוי בשנים שלאחר המלחמה, לא נבעו רק מיכולתם המוכחת להקים ולהפעיל מוסדות אוטונומיים. הייתה זו במידה רבה גם תוצאת המקום המרכזי שתפסו בניהול מוסדות הסיוע ליהודי טבריה ולמגורשים, ומה שנראה כמו קבלה של יהודים אלה את מנהיגותם של החלוצים. יחס חדש זה הגדיר את אופן הפעולה של החלוצים בקרב יהודי טבריה בראשית תקופת השלטון הבריטי באופן שאפשר לחלק משמעותי מיהודים אלה, בעיקר הפועלים מבני הקהילה הספרדית, להפוך לחלק מהקהילה הפוליטית היהודית-ציונית שנוצרה באותן שנים בארץ ישראל.

ד. הגמוניה והתרחקות, 1918–1930

התקופה שנפתחה עם תום מלחמת העולם החלה בתקווה של החלוצים בעמק הירדן לפעולה מרחיקת לכת בקרב יהודי טבריה. מאמץ זה הובל בראשית שנות העשרים הן על ידי חלוצים פעילי שתי מפלגות הפועלים וההסתדרות, שקבעו את מקומם בטבריה, והן על ידי החלוצים בהתיישבות העובדת בעמק הירדן. על רקע ראשוניותם של מאמצי הבנייה הציוניים והבריטיים בארץ ישראל בשנים שמיד לאחר המלחמה, טבריה עדיין הייתה מרכז יהודי משמעותי, ויהודיה שימשו גורם מועיל בהצדקת תביעתם של פעילי ההתיישבות העובדת בעמק הירדן לתפוס מקום מרכזי ביישוב היהודי בארץ ובתנועה הציונית. על בסיס הניסיונות המוצלחים שנעשו במהלך מלחמת העולם הראשונה, המשיכו החלוצים לפנות ליהודי טבריה בהצעה להצטרף לארגוני הפועלים ולקבל עליהם את מנהיגותם (של החלוצים). היריבות הקשה בין שתי מפלגות הפועלים העיקריות בשנים אלה, הפועל הצעיר ואחדות העבודה (שהוקמה בשנת 1919 על בסיס איחוד של פועלי ציון עם קבוצת 'הכלתי מפלגתיים'), באה לידי ביטוי גם בטבריה.⁴⁸

בהמשך העשור, עם התגברות העלייה מאירופה והתיישבות המפה הפוליטית והחברתית של הישוב היהודי בארץ ישראל, פחתה בהדרגה חשיבותה היחסית של טבריה.⁴⁹ גם הצלחתו

47 ראו למשל, אלבוים-דרור, החינוך העברי; מנחם פרידמן, חברה במשבר לגיטימציה: הישוב הישן האשכנזי, 1900–1917, ירושלים 2001; שפירא, ברל, כרך א, עמ' 100–108.

48 צחור, בדרך, עמ' 29–52.

49 לתיאור העלייה לארץ ישראל והמגמות החברתיות העיקריות ביישוב היהודי בשנות העשרים ראו,

של הגוש העצמאי של יישובי ההתיישבות העובדת בעמק יזרעאל המזרחי בשנות העשרים הפחיתה מהחשיבות שיוחסה לעיר מרכזית עבור פיתוח ההתיישבות העובדת.⁵⁰ על רקע זה מסתמנת במקורות ירידה ברורה בחשיבותה של הקירבה לטבריה, ושל הפעילות בקרב יהודי היישוב הישן בה, במסגרת מאבקם של חלוצי עמק הירדן על מעמד ומשאבים. כתוצאה מכך נוצר פער גובר והולך בין פעילי ההתיישבות העובדת ובין חלוצים שחיו בעיר עצמה בעמדתם ביחס למימסד של תנועת העבודה. עמדתם של הראשונים התאפיינה בניסיון לברל את עצמם מיהודי טבריה ולקדם את רשת היישובים בעמק הירדן כקהילה חלוצית אוטונומית. לעומתם, החלוצים שחיו בעיר וניהלו את המוסדות של מפלגות הפועלים ושל ההסתדרות בעיר זיהו את עצמם עם טבריה ויהודה, וברומה לפעילי ההסתדרות עירוניים במקומות אחרים בארץ באותן שנים ביטאו עמדה אנטגוניסטית להנהגה המרכזית של ההסתדרות.⁵¹ באותו זמן גברה גם מודעותו של אותו חלק מיהודי טבריה שהשתלב בקהילה הפוליטית הציונית, לתפקיד המשני והנחות שהועידו להם מוסדות הפועלים. יהודי טבריה החלו לנהל את מאבקם לשפר את מקומם במוסדות אלה תוך שהם מביעים תחושות גוברות של אפליה וקיפוח על רקע עדתי. החלוצים, שניהלו את מוסדות הפועלים בעיר, ניסו לייצג את יהודי טבריה לפני ההנהגות של אותם מוסדות, ונתנו ביטוי לתחושת האפליה והניכור של הטבריינים.

אירוע שבו אפשר להתחיל בהצגת מקומם של יהודי טבריה בתפיסת עולמם של החלוצים בראשית תקופת השלטון הבריטי, היה חגיגת ט"ו בשבט תר"פ (4.2.1920) בדגניה. היה זה אירוע רב משתתפים. לדגניה באו מאות ילדים מבתי הספר העבריים בגליל, ובהם ילדים מבתי הספר העבריים בטבריה בראשות המורה ופעיל מפלגת הפועל הצעיר אשר ארליך. במרכז האירוע עמדה נטיעת חורשה על שם יוסף בוסל, שטבע בכנרת כחצי שנה קודם לכן. עצם קיומו של האירוע מעיד על כך שיהודי טבריה הפכו במהלך המלחמה למרכיב חשוב בפרויקט החלוצי בעמק הירדן. מהאירוע אפשר ללמוד גם על האופן שבו ראו החלוצים

50 משה ליסק, 'עלייה, קליטה ובניין חברה יהודית בארץ-ישראל בשנות העשרים, 1918-1930', בתוך: הנ"ל ואחרים (עורכים), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז תקופת העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי**, חלק שני, ירושלים תשנ"ה, עמ' 173-302. על עליית הדומיננטיות הכלכלית, הפוליטית והדמוגרפית של תל-אביב ויפו ביישוב היהודי בארץ ישראל החל בשנות העשרים ראו, עמירם רוני, 'כיצד קם "מרכז הארץ" בארץ-ישראל', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), **כלכלה וחברה בימי המנדט, 1918-1948, עיונים בתקומת ישראל**, סדרת נושא (2003), עמ' 439-488. על התפתחות ההתיישבות העובדת בעמק יזרעאל ראו, מרדכי נאור, 'עמק יזרעאל – ערש הקיבוצים', בתוך: הנ"ל (עורך), **עמק יזרעאל, 1900-1967**, ירושלים 1993, עמ' 54-71. על הכישלון של עפולה לתפקד כעיר מרכזית ליישוב הכפרי שסביבה ראו, דן גלעד, 'עפולה – "עיר העמק" או עיר מול העמק?', שם, עמ' 95-112.

51 ראו למשל, דוד דה-פריס, **אידיאליזם וביורוקרטיה: שורשיה של חיפה האדומה**, תל-אביב 1999, עמ' 217-221.

את תפקידם של יהודי טבריה במסגרת פרויקט זה. במכתב לאהרון דוד גורדון ניסח יוסף ברץ את האופן המורכב שבו התייחסו החלוצים לטבריה וליהודיה:

היה לנו המון של מאות ילדים מטבריה. רובם קרועים ובלואים הרבה מהם יחפים. החלק הגדול מהם זה כפעם הראשונה יצא את העיר וכפעם הראשונה רואים הם מושבה העברית [כך]. סדר ומשמעת חסרו בהליכתם, בכל זאת איזה הרגשה מיוחדת הייתה לנו בראותנו את השדה נטוע בשתילים החיים הללו [...] בהיותם מפוזרים על יד הבורות לפני הנטיעה. ולו ראיית את יחסם החמים של הילדים הפשוטים הללו. באיזה כונה נטעו את העצים, רבים שמו סימנים מיוחדים, פתקאות וכו'. באיזה אמונה פנו אלינו, המלמדים אותם לנטוע ולהשגיח על העצים הקטנים בכדי שיגדלו והם ימצאום בשנה הבאה גדולים [...] וכל הנטיעה הזאת היא לשם 'יוסף' – 'חורשת בוסל'. הוא ברוחו מלא אז את חלל האוויר. אנחנו יתומי קבוצת אום ג'וני, לכל צד שפנינו פגשנו בדמות פניו. כרם השקדים שבו נמצא כל הקהל היה לבוש אדרת חג, כלו עטוף פרחים וכל עץ ועץ סיפר ע"ד [=על דבר] יוסף, כמה מאמץ וזיעה השקיע פה. נדמה לי שהילדים הבינו הרבה ממה שספרו להם והרגישו את ערך החגיגה להם ולנו.⁵²

מצד אחד תוארו ילדי טבריה כעניים ופרובינציאליים ולכן כזקוקים להנהגתם של החלוצים ב'מושבה העברית'. מצד שני, המכתב מבטא את הצורך של חלוצי עמק הירדן – יתומי קבוצת אום ג'וני' – בקבלת אישור למנהיגותם מיהודי טבריה, צורך שבא לידי ביטוי במשפט המסיים את הציטוט הנ"ל, שהוא ספק קביעת עובדה ספק הבעת תקווה. בניסיון לעודד את עצמו ואת ההוגה הקשיש בשעת משבר לשניהם ולקבוצה כולה, ברץ נתלה בנכונותם של יהודי טבריה לקבל את הנהגתם של חלוצי העמק, שבאה לידי ביטוי בכואם לדגניה, ובקבלתם את הערכים שבשמם פעלו בוסל וממשיכו בדגניה, שבאה לידי ביטוי בטקס הנטיעות ובנאומים על בוסל ופועלו. האירוע עצמו והמכתב המתאר אותו הם דוגמה לשאיפתם של חלוצי העמק להשתמש בפעילותם בקרב יהודי טבריה, במהלך המלחמה ולאחריה, במאבקם על מעמד ומשאבים במסגרת המחנה הפועלי והתנועה הציונית.

מקומם המרכזי של יהודי טבריה בפוליטיקה החלוצית בשנים אלה בא לידי ביטוי בכך שאז גם החלו מפלגות הפועלים, ולאחר הקמתה בדצמבר 1920 גם ההסתדרות, לפעול בקרב יהודי העיר. דוגמה לאופן הפעולה של החלוצים בעיר טבריה עצמה אפשר למצוא בדיווחו של זאב פיינשטיין (שפר), מפעיליה הבולטים של מפלגת אחדות העבודה בגליל, לוועד הפועל של המפלגה שישב ביפו, על הקמתו של סניף המפלגה בטבריה בשנת 1919:

52 מכתב יוסף ברץ לאהרון דוד גורדון (ללא תאריך), אד"א, תיק ברץ יוסף מכתבים; מכתב יוסף ברץ לאנשים שונים, שם (אני מודה למוקי צור שהפנה אותי למקור זה). לדיווחים נוספים על האירוע ראו, 'דגניה', הפועל הצעיר, 13.2.1920, עמ' 18; אשר ארליך, 'טבריה', הארץ, 2.3.1920, עמ' 3.

הועד ציין תכנית עבודה, ויש, נדמה לי, לקוות שימלא אותה. החברים רוצים כעת לעבוד ולעשות דבר מה. מתעניינים מאוד בלשכה ודורשים את הכוונתה. בישיבה הראשונה שהייתה להם דנו על יסוד קופת חולים בטבריה. בודאי תקבלו גם מהם מכתבים. התקבלו החלטות ביחס להפצת הספרות, סדור ושכלול חדר הקריאה והספרייה, סדור שיחות חברים וכו' וכו'.

בסעיף נפרד שבו ביקש מהוועד הפועל לעזור בקידום הקמת סניף קופת החולים בעיר, הדגיש פיינשטיין כי חשיבותו של מוסד זה היא ביכולתו לשמש מוקד משיכה של יהודי טבריה אל המפלגה: 'בנוגע להצעה של יסוד קופת חולים אפנה למרכז קופת החולים שלנו בבקשת ביאורים, בירור תקנות, אפשרויות, אמצעים וכו'. אבקש גם מכם להתעניין בדבר, כי ע"י מוסד זה היינו יכולים למשך אלינו את ההמון בטבריה ולרכש השפעה עלי'.⁵³ במכתב אחר של פיינשטיין מאותה תקופה, הוא דיווח לבן-גוריון בוועד הפועל של אחדות העבודה, על ההכנות שנעשו בטבריה לקראת הבחירות לאסיפת הנבחרים הראשונה:

בטבריה אנו עושים מה שאפשר. שלחנו 2 חברים לאסוף רשימות בעיר, ועל ידם נאספו יותר מ-600 שם. 400 מהשמות הללו לא נכנסו עדיין לרשימת הבחורים שנתפרסמה על ידי ועדת הבחירות. היום עומדים אנו להכניסם לרשימה. לפי כל הסימנים, מקוים אנו שנוכל בכל זאת אחדים להעביר. אתמול אספנו קיבוץ קטן של ספרדים מקומיים, כ-50 איש בערך, וספרתי להם על אספת הנבחרים, ערכה וחשיבותה, ביארתי את עמדתנו ודרישותינו לאספה לפי סדר היום בהתאם למה שהיה מודפס בקונטרס ו'. הרושם היה טוב, והאנשים הלכו ברושם שצריך את הדברים ששמעו – להפיץ רבבים. היום ומחר חושבים אנו שוב לסדר אספות כאלו.⁵⁴

דוגמה לפעילות מפלגת הפועל הצעיר בעיר עצמה נותן מכתב מצבי ליברמן (ליבנה), מפעילי המפלגה המרכזיים, לעקיבא יוסף אטינגר, אגרונום ממחלקת ההתיישבות של ועד הצירים, בכותרת 'קבוצת הדייגים והמלחים העברים בטבריה'. מטרתו המרכזית של ליברמן במכתב היא להשיג הלוואה ממחלקת ההתיישבות עבור רכישת ציוד לקבוצה. לצורך כך הוא מתאר את יכולותיהם המקצועיות הגבוהות ואת ניסיונם הרב של חברי הקבוצה בדיג בכנרת. לדברי ליברמן, הדבר המרכזי שהוא ופעילי המפלגה תרמו לקבוצה הוא העקרונות של שיתוף ושל סדר שעל בסיסם היא קמה:

53 מכתב פיינשטיין לוועד הפועל של אחדות העבודה, 4.12.1919, אה"ע, IV-404-1-141. לפעולות רומות של מפלגת הפועל הצעיר ראו, צ' ליברמן, 'פעולת משרד העבודה של "הפועל הצעיר"', הפועל הצעיר, 26.11.1920, עמ' 4-7; מכתב צבי ליברמן בשם משרד העבודה של הפועל הצעיר בטבריה לי אטינגר, י"ח כסלו תר"פ (10.12.1919), אצ"מ, J90/120 (להלן: מכתב ליברמן).

54 מכתב פיינשטיין לוועד הפועל של אחדות העבודה ביפו, י"ט ניסן תר"פ (7.4.1920), אה"ע, IV-404-1-141.

לפנינו לא קבוצת מתחילים שאינם יודעים עדיין את המקצוע וזקוקים לקרן הפסדות (כך), כ"א פה קבוצת אנשים שרכם מומחים גדולים, הכי גדולים שבעיר ורק החיים המשתפים שלהם, רק הסדר החדש שבעבודתם יהיו להם כחידוש, השתדלנו להתקרב להשגתם הפשוטה לאפן הבנתם בכדי לחוק להם חוקי עבודה כאלה שיהיו לפי רוחם ובו בזמן לתועלתם.

תקנות הקבוצה, המובאות בפירוט בסוף המכתב, מבטאות את השילוב המיוחד של עבודה פוליטית, תרבותית וכלכלית, שעל בסיסו ביקשו אנשי הפועל הצעיר לבסס את חייהם המקצועיים של דייגי טבריה היהודים. הסעיף הראשון במטרות הקבוצה נגזר ממצע המפלגה לאורך כל שנות קיומה: 'כיבוש העבודה בים כנרת בידיים עבריות'. שאר הסעיפים נוגעים באופן ישיר יותר בענייניהם הכלכליים של הדייגים בקבוצה, כמו הכוונה לספק עזרה רפואית, אשראי זול ודיוור לחברים, כל זאת על בסיס קואופרטיבי בהתאם לעקרונות המפלגה. סעיף 6 עוסק בנושאים תרבותיים מובהקים ומבטא את שאיפתם של החלוצים לשנות את המאפיינים החברתיים והתרבותיים של יהודי טבריה: 'הרמת מצבם החברותי והתרבותי של החברים ע"י לימוד השפה העברית, השכלה לאומית כללית ומקצועית'.⁵⁵ בשנת 1920 החליף פעיל בשם משה שפירא את פיינשטיין בניהול לשכת העבודה של אחרות העבודה בטבריה עד לסגירתה בסוף השנה, עם הקמת ההסתדרות הכללית וההחלטה על סגירת לשכות העבודה המפלגתיות. ממכתביו של שפירא עולה שהוא ניסה להמשיך את התנופה שעליה דיווח פיינשטיין בראשית אותה שנה, אולם עקב מחסור באמצעים הלך מצבה של הלשכה והתדרדר. נראה כי הגידול בעליית חלוצים וההשקעות המסיביות של הממשלה הבריטית בעבודות ציבוריות שנוהלו על ידי ארגוני הפועלים, החלו להפוך את הפעולה בקרב פועלי הכביש שהחל להיבנות על חופה המערבי של הכנרת, רובם ככולם עולים ממזרח ומרכז אירופה, לאטרקטיבית יותר מאשר הפעולה בקרב יהודי היישוב הישן בטבריה. שפירא, ששאף להמשיך בפעולה בקרב יהודי טבריה, טען כי המוסדות הנפרדים שהקימו אנשי אחרות העבודה עבור פועלי הכביש, יגרמו לסגירתם של המוסדות הקיימים בעיר זה מכבר:

המטבח התפתח יפה מאוד והיה לזה גם ערך גדול מאוד במוכן הקשר עם חברים והשפעה על סביבת העובדים פה. כעת המורים, שעזרו לנו הרבה, עוזבים את טבריה, והנהלת הכביש פותחת מטבח שני והמוסד שלנו בסכנה להבטל. [...] הם גם פתחו לשכה לחוד, למרות כל מה שאני התנגדתי ומתנגד לזה בכל תקן, מפני שערך הלשכה נופל בהרבה מאוד על ידי זה.

הנימוק המרכזי שהביא שפירא לחיזוק דרישתו לשמור על מעמדם של מוסדות המפלגה בטבריה ביחס למוסדות שהוקמו בכביש היה מצבם הקשה של פועלי טבריה והיכולת של

מוסדות המפלגה לעזור להם: 'בכל אופן אני מחכה לתשובות יותר טובות וכשרק תהיה האפשרות, מוכן ומזומן אני לעבוד לטובת טבריה ופועליה הצעירים [מילים לא ברורות] של הבחורים כפופים על יד שלחן העבודה והבעל בית מוצץ מהם את הדם'.⁵⁶ למרות דרישותיו וטענותיו של שפירא, נסגרה כאמור הלשכה המפלגתית של אחדות העבודה בעיר בסוף השנה, ולא הוקמה לשכה חילונית מטעם ההסתדרות. בכך למעשה הכריעו בשלב זה ההסתדרות ואחדות העבודה לטובת פעולה בקרב פועלי הכביש על חשבון השקעת משאבים בהקמת מוסדות יציבים בעיר טבריה עצמה.⁵⁷

החל בשלב זה, וביתר שאת בתקופות השפל הכלכלי בשנת 1923 ושוב בשנים 1926-1927, חלה ירידה דרסטית בפעולתן של מפלגות הפועלים ושל ההסתדרות בקרב יהודי טבריה. גם בתקופות של התרחבות כלכלית באזור נותרה הפעילות של הארגונים החלוציים בקרב היהודים בעיר טבריה עצמה, כמו גם עבודתם של פועלים מטבריה בפרויקטים השונים ביישובי העמק ובסביבותיו, מצומצמת למדי. במחצית השנייה של שנות העשרים נעשו ניסיונות מספר לחדש את הפעולה הכלכלית והחינוכית של תנועת העבודה בקרב יהודי טבריה, אך מרב המאמצים הופנו לכיוון הפוליטי-אלקטורלי.⁵⁸ בה בעת עלתה אל פני השטח יריבות בין פועלי טבריה לבין חלוצי ההתיישבות העובדת בעמק. יהודי טבריה, לפחות אלה שקשרו את עצמם למחנה הפועלי ולערכיו, חשו אפליה לרעה מצדם של המוסדות המרכזיים. אפליה זו החלה להיות מובנת בשנים אלה באופן מפורש כאפליה על רקע מזרחיותם או ספרדיותם של פועלי טבריה, בניגוד לטטשוט מוצאם הערתי של יהודי טבריה שאותו אפשר לזהות בטקסטים מהשנים שמיד לאחר מלחמת העולם. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בהתכתבות ענפה בין מועצת פועלי טבריה לבין הוועד הפועל של ההסתדרות, כמו לדוגמה במכתב מינואר 1929, שנשלח מלשכת העבודה בעיר לוועד הפועל בתל-אביב:

הננו להפנות בזה את תשומת לבכם למצב הקשה בו נמצאים החברים הספרדים שבטבריה. [...] לבסוף עלינו להעיר שהולך ונוצר אצל חברים אלה רושם כי הם מקופחים מסכת היותם ספרדים, ויש גם מי שמעוניין להכניס דעה זו למוחם. משתמשים לשם כך גם בהוכחה זו שבין כל פועלי גשר [הכוונה לתחנת הכוח שבנייתה בנהריים הייתה אז בעיצומה] נמצאים רק

56 מכתב שפירא לוועד הפועל של אחדות העבודה ביפו, י"ט תמוז תר"פ (5.7.1920), אה"ע, IV-208-1-95.

57 ראו למשל, מכתב שפירא לוועד המרכזי של ההסתדרות הפועלים החקלאיים ביפו, כ"ה תמוז תר"פ (11.7.1920), אה"ע, IV-208-1-95; מכתב שפירא לחיים בלומנפלד בוועד הפועל של אחדות העבודה ביפו, כ"ב אב תר"פ (6.8.1920), שם.

58 ראו למשל, 'מסביב לבחירות לאסיפת הנבחרים', הפועל הצעיר, 10.7.1925, עמ' 27; 'לאסיפת הנבחרים', דבר, 28.6.1925, עמ' 1; 'בתנועה ובמפלגה: בסניפים בארץ', הפועל הצעיר, 5.1.1927, עמ' 16.

שנים ספרדים. אנו חושבים שגם לשם כך שדעה זו לא תשתרש בין החברים יש לעשות מה שהוא לסדורם, ביחוד אחרי שגם מכל הבחינות האחרות יש למלאות את דרישת החברים האלה.⁵⁹

כפי שאפשר לראות, בשלב זה הפסיקו כבר פעילי ההסתדרות בעיר לעשות שימוש בטיעון על הצורך לקרב למחנה הפועלי את יהודי העיר הלא מאורגנים, במסגרת ניסיונותיהם לשכנע את המוסדות המרכזיים להפנות משאבים רבים יותר לטבריה. טיעון זה הוחלף בהתייחסות אל פועלי טבריה הספרדים כאל מי שהם חלק, גם אם מופלה לרעה, מציבור הפועלים המאורגן בהסתדרות.

נוסף על הביקורת על מוסדות ההסתדרות המרכזיים, הביקורת של פעילי ההסתדרות בטבריה הופנתה גם אל יישובי ההתיישבות העובדת והשימוש שעשו במעמדם כספקי עבודה. עקב המבנה הריכוזי של ההסתדרות, הרי שלמרות המרחק הפיזי התנהל הדיון במחלוקות שבין מועצת פועלי טבריה לבין יישובי עמק הירדן דרך הוועד הפועל של ההסתדרות בתל-אביב. כך, למשל, בפברואר 1927 פנתה מועצת פועלי טבריה בתלונה כי הקבוצות דגניה א', דגניה ב' וכנרת שכרו עובדים ללא מתן עדיפות לפועלי טבריה: 'משונה מצבנו – שאנו נמצאים בסביבה שעתידיה בזמן הקרוב לשמש מקור לעבודה ואין אנו בטוחים שיקחו אותנו בחשבון בחלוקת העבודות הללו. הנה, בעמדתנו בפני עובדה, שמשקי כנרת ודגניות הכניסו פועלים לבנין ממקומות אחרים מבלי לפנות ללשכת העבודה בטבריה, אעפ"י שאין להם רשות למעשה כזה'.⁶⁰ הביקורת היא גם על המעשה עצמו וגם על כך שהקבוצות הפרו את נוהלי ההסתדרות בכל הנוגע להקצאת עבודה שוויונית. תשובתה של קבוצת כנרת, המצוטטת במכתב תשובה מהוועד הפועל של ההסתדרות, מעידה על כך שבשלב זה התקיימה עדיין מחויבות כלכלית פורמלית של חלוצי העמק לפועלי טבריה, מתוקף החברות המשותפת בהסתדרות הכללית, אולם המוטיב המחנך והמנהיג שהתלווה לדיונים בנושא עבודה בין חלוצים לבין יהודי טבריה בתקופות מוקדמות יותר, כבר נעלם לחלוטין:

(ב) הקבוצה מודה בזה, שהיא הצטרחה לפנות למועצת פועלי טבריה, אבל אחרי, שכלי שום כונה רעה, היא לא פנתה לטבריה והתקשרה עם חברי ההסתדרות באשור מ.פ.יפו [מועצת פועלי יפו], היא חושבת שזה לא יהיה מהיושר להפסיק את עבודתם. (ג) כתור הוכחה שלא היתה פה כונה שלא להתקשר עם מ.פ.ט. [מועצת פועלי טבריה] הם מזכירים גם, שכמה

59 מכתב לשכת העבודה של מועצת פועלי טבריה לוועד הפועל בתל-אביב, 22.1.1929, אה"ע, IV-208-1-95. לדוגמאות מוקדמות יותר לעניין זה ראו למשל, מכתב מועצת פועלי טבריה למרכז החקלאי בתל-אביב, 19.8.1924, שם, IV-235-3-921; מכתב ש' קלמן בשם מועצת פועלי טבריה לוועד הפועל של ההסתדרות בירושלים, ל' ניסן תרפ"ה (24.4.1925), שם, IV-208-1-95.
60 מכתב מועצת פועלי טבריה לוועד הפועל של ההסתדרות בתל-אביב, 17.7.1927, אה"ע, IV-208-1-95.

פעמים הם הצטרפו להזמין פועלים לעבודה מקצועית או צדדית ובכל פעם פנו אליה וקבלה על ידה פועלים.⁶¹

אחד הניסיונות המעטים של חלוצה מעמק הירדן לפעול בקרב יהודי טבריה עצמה במחצית השנייה של שנות העשרים היה הצטרפותה של חיותה בוסל, כמרכזת וכמדריכה, לחבורת הפועלות שהוקמה בטבריה ביוזמת תנועת הפועלות והמרכז החקלאי באוקטובר 1926, בראשית המיתון והגאות באבטלה.⁶² בוסל, חברת קבוצת דגניה, פינתה חלק גדול מזמנה בשלוש שנות פעולתה של החבורה (אוקטובר 1926 – אוקטובר 1929) לטובת דאגה לקיומה ולהצלחתה. אחת הסיבות שציינה בנימוקים לחשיבותה של הקבוצה בעיניה הייתה הפעולה לקירוב בנות היישוב הישן אל ציבור הפועלים המאורגנים, שכבר התבסס במידה מסוימת בטבריה. מעניין לראות כי בוסל המשיכה להתייחס אל בנות טבריה שבקרבן היה בדעתה לפעול כאל אשכנזיות וספרדיות גם יחד, באופן שכמו נותר מתקופת מלחמת העולם הראשונה:

בדעתי כי העניין די חשוב החלטתי להצטרף לח' גיזה שכבר הציעה את שרותה למזכירות מועצת הפועלות ולקבל עלינו את האחריות לפני המרכז, בעד ארגון החבורה הזאת. [...] אין להאריך בחשיבות הדבר הזה בשביל הפועלות בטבריה ובשביל צבור הפועלים בכלל. אנו מקוות שהחבורה תכניס הרבה חיים במקום הנידח הזה. גם קרוב לודאי שנעשה את כל ההתאמצות בכדי שנוכל לקרב אל החבורה גם אחדות מבנות היישוב הישן מבין האשכנזיות והספרדיות, אך בראש ובראשונה תעמדה בתור לחבורה מתוך מחוסרות העבודה.⁶³

כמו בזמן מלחמת העולם הראשונה, גם במחצית השנייה של שנות העשרים ראתה בוסל – וכמוה יתר הפעילות המרכזיות בתנועת הפועלות – בהתארגנות עצמית של פועלות את הדרך המרכזית להתמודד עם בעיותיהן המיוחדות של הנשים במסגרת תנועת הפועלים. כאז כן עתה ראתה בוסל בהתארגנות עצמית זו גם פוטנציאל לתרומה חשובה שיכולות הפועלות לתרום לציבור הפועלים הכללי אם תינתן להן היכולת לדאוג לעצמן. קירוב בנות היישוב הישן לציבור הפועלים לא היה מטרה נשית: הוא הוצג כמטרה של כלל תנועת הפועלים, ובוסל קיוותה להשיג אותה באמצעות פעילות נשית עצמאית. בתקופה זו כבר לא השתמשו במועצת פועלי טבריה בנימוק של קירוב אנשי היישוב הישן לתנועת הפועלים בניסיון לשכנע את המוסדות להקצות משאבים לארגון הכללי של הפועלים

61 מכתב הוועד הפועל של ההסתדרות בתל-אביב למועצת פועלי טבריה, 10.8.1927, אה"ע, IV-235-3-921. ההדגשה במקור.

62 על הקמת חבורת הפועלות ברחבי הארץ במחצית השנייה של שנות העשרים ראו, מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים, עמ' 231-236.

63 מכתב חיותה בוסל למרכז החקלאי, כ"ז חשון תרפ"ז (4.11.1926), אה"ע, IV-235-2-337.

בטבריה, למעט כאשר הבעיה שאליה התבקשו המוסדות להפנות משאבים הייתה בעיה של חברי הסתדרות שבאו בעצמם מקרב היישוב הישן. ייתכן שבוסל הבינה כי מעמדה של חבורת הפועלות במרכז החקלאי ובהסתדרות אינו גבוה, ולכן ביקשה להדגיש את היכולת של החבורה להביא הישגים לציבור הפועלים מעבר למה שתשגנה הפועלות עצמן, כלומר הרחבת המחנה הפועלי. קשייה והתפרקותה של החבורה לאחר זמן לא רב, בדומה לחבורות פועלות אחרות שלא התמקמו בעיר שבה קהילה גדולה של יהודים מזרחים מן היישוב הישן כמו בטבריה, ושלא ראו את הפעולה בקרב קהילה כזו כאחת ממטרותיהן המרכזיות, מעידים בין היתר על כך שטיעון זה לא שיפר את מעמדה של החבורה בטבריה בקרב מקבלי ההחלטות בהסתדרות.⁶⁴

על התהליך שעבר יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה בעשור שאחרי מלחמת העולם הראשונה אפשר ללמוד מדיווח נוסף של יוסף ברץ על חגיגת ט"ו בשבט, הפעם משנת תרפ"ט, שפורסם בביטאון מפלגת הפועל הצעיר. הסגנון של ברץ דומה לזה שאפיין את מכתבו לגורדון תשע שנים קודם לכן על חגיגת ט"ו בשבט תר"פ בדגניה, אולם המציאות העולה מתיאורו בכל הקשור למקומה של טבריה בחיים התרבותיים של החלוצים בעמק הירדן, שונה לגמרי:

חגיגת ט"ו בשבט נחגגה השנה ברוב פאר והדר. ביום א' אחר הצהרים שבתה העבודה בכל המשקים וגדולים כקטנים, בטנדרים וטרקטורים, בעגלות, ברכיבה וברגל, נהרו לכנרת, מקום הבנינים החדשים של הקבוצה, שנועד לנטיעה בהמון הילדים מעמק הירדן. [...] הכל לבש צורת חג. והחג היה מכוון לא רק לט"ו בשבט, הנטיעה הזאת במקום הזכירה לכולנו את אדמת כנרת לפני 20 שנה, עת הכל היה חרב ושומם. [...] ומי תאר לו אז שבחייו יזכה לראות בהתפתחות הגדולה של העמק הזה, מי ראה בחזון את כל הנקודות היישוביות בעמק הירדן, כאשר הן עטופות עצי נוי, עצי פרי וירק אף בימי הקיץ הלוהטים? [...] בהערצה ובכבוד הזכירו את החברים הראשונים שנעדרו מאיתנו ואינם בחיים, את יוסף בוסל ואת יוסף זלצמן, שקברו חצוב לא הרחק ממקום הנטיעה.⁶⁵

בהשוואה עם מכתבו של ברץ לגורדון, שצוטט למעלה, בולט השינוי במקומה של טבריה בקרב הקהילה החלוצית שנוצרה בעמק הירדן: המון הילדים הפעם הוא של ילדי עמק הירדן, בעוד ילדי טבריה ויהודיה לא ממלאים כל תפקיד בחגיגה, בניגוד לתפקיד המרכזי שמילאו בחגיגת ט"ו בשבט מראשית העשור.

64 ראו התכתבות ענפה של חבורת הפועלות בטבריה עם גורמים שונים בשנים 1927-1929, אה"ע, IV-235-2-337. לדיון מקיף יותר ראו, בורד, יחסם, עמ' 141-143.

65 ב' יוסף ברץ, 'מעמק הירדן', הפועל הצעיר, 1.2.1929, עמ' 14. זלצמן היה ממייסדיה של קבוצת כנרת, שנורה ונהרג על ידי שוודים במהלך עבודתו בשדה בנובמבר 1913.

ניתוח השינוי ביחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה במהלך שנות העשרים מראה כי מיד אחרי תום מלחמת העולם הראשונה לא נתפסו יהודי טבריה כחלק אינטגרלי מהקבוצה שהובילה את הפרויקט הציוני בארץ ישראל. היה זה המשך לגישה שאפיינה את החלוצים בתקופת המלחמה ולפניה, אז הם ייעדו את יהודי טבריה לתפקיד של מי שיקבלו את מנהיגותם ובכך יעניקו לגיטימציה לדרישתם לקבל חלק בהנהגת התנועה הציונית והעם היהודי. המתח בין הקריאה ליהודי טבריה להצטרף למחנה הפועלי ולקבל על עצמם את ערכיו לבין התפקיד המשני שנועד להם במסגרותיו השונות הלך והתעצם לאורך העשור, ככל שירדה חשיבותם הפוליטית של יהודי טבריה והיישוב הישן בכלל, עם התחזקות מוסדות המחנה הפועלי והתבססותו על יהודים שעלו מאירופה במספרים גדלים והולכים. במחצית השנייה של שנות העשרים נעלם המוטיב המחנך מהתבטאויותיהם של החלוצים, ובמקביל הודגש מוצאם העדתי של יהודי טבריה הציונים כהסבר מרכזי לתחושות של אפליה וקיפוח. בתוך כך הושקעו גם פחות ופחות משאבים בניסיון להכליל את יהודי טבריה בפרויקטים כלכליים שונים של ההסתדרות ושל ההתיישבות העובדת בעמק. המרכיב שנתר מרכזי בפנייתם של פעילי תנועת העבודה ליהודי טבריה היה המרכיב הפוליטי הצר, של הצבעה עבור הרשימות של תנועת העבודה במערכות הבחירות השונות. היעדרם של ממדים נוספים לפנייה של החלוצים ליהודי טבריה הביא לניכור גדל והולך בין יהודי טבריה לבין מוסדות תנועת העבודה, אלא שעתה היה זה ניכור פנימי בין קבוצות שונות בתוך גוף פוליטי אחד – הגוף הפוליטי הציוני שנוצר בארץ ישראל ושנשלט במידה גדלה והולכת בידי פעיליה ומוסדותיה של תנועת העבודה.

ה. סיכום

הן ההיסטוריוגרפיה של תנועת העבודה והן זו של היישוב הישן לא זיהו את יהודי היישוב הישן כבעלי תפקיד בהיסטוריה של פעילי תנועת העבודה והמוסדות שיצרו בדרךם להנהגת התנועה הציונית ולהקמת מדינת ישראל. יהודי היישוב הישן כמעט ואינם מוזכרים בהיסטוריוגרפיה של תנועת העבודה.⁶⁶ גם כאשר הדבר נעשה, הם מתוארים כמי שמילאו תפקיד שלילי בעיקרו, שעל בסיס שלילת מאפייניהם התרבותיים והחברתיים ניסחו החלוצים את דמות החברה והאדם הרצויות עבורם.⁶⁷ מחקרים מן השנים האחרונות מתחילים לשנות תמונה היסטוריוגרפית זו, ומחקר זה מצטרף אליהם.⁶⁸

66 בורד, יחסם, עמ' 17-35.

67 ראו למשל, יהושע קניאל, 'אנשי העלייה השנייה ובני העדה הספרדית', בתוך: ברטל (עורך), העלייה השנייה, עמ' 307-319.

68 ראו למשל, שילה, נסיכה או שבוייה, עמ' 263-264; מוטי זעירא, קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים 2002, עמ' 149-200; אלרואי, אימיגרנטים, עמ' 229-234.

האזור הגאוגרפי של עמק הירדן וטבריה, שהוא מצד אחד תחום היטב ומצומצם יחסית, ומצד שני חיו ופעלו בו הן קבוצות שונות של חלוצים והן קהילות מן היישוב הישן, היה זירה נוחה לבחינה מעמיקה וביקורתית של הנחות אלה. גם הבחירה לבחון את תקופת הזמן שמראשית ההתיישבות החלוצית בעמק הירדן בשנת 1908 ועד סוף שנות העשרים כרצף היסטורי אחד חשובה לצורך יצירת התמונה השונה שהוצגה כאן על יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה, כמקרה מבחן ליחסם של פעילי המחנה הפועלי והמוסדות שהקימו לקהילות היישוב הישן בארץ ישראל בכלל.

נוסף על התפקיד השלילי האמור, היה ליהודי היישוב הישן גם תפקיד חיובי בעולמם של החלוצים, כמי שיכלו למלא – ולעתים אמנם מילאו – את תפקיד 'ההמונים היהודים' בתנועה שהובילו החלוצים, ובכך אישרו את תפיסתם העצמית של החלוצים כאליטה מחנכת, מובילה ומנהיגה. כמי שסימלו הן את הקשר הרצוף והבלתי אמצעי של העם היהודי לארץ והן את ההמונים היהודים הנחשלים, המקבלים עליהם את המנהיגות החלוצית בדרכסם לתיקון חברתי ותרבותי, הייתה לקבלתם את המנהיגות החלוצית משמעות פוליטית רבה מנקודת מבטם של החלוצים. כך היה לפחות בשלביו הראשונים של הפרויקט החלוצי, כאשר החלוצים פעלו תוך חיפוש מתמיד אחר לגיטימציה לתפיסותיהם ולדרך פעולתם. קריסת מערכות התמיכה של היישוב הישן בתקופת מלחמת העולם הראשונה הפכה לאפשרית הן את השאיפה לגייס ולהנהיג את יהודי היישוב הישן והן את העמדה האליטיסטית שביקשו החלוצים למלא עבורם. כפי שאפשר לראות מן הדברים, הדבר נכון גם עבור החלוצות, שמצאו גם הן את הפעולה בקרב יהודי היישוב הישן חשובה, כחלק ממאבקן למצוא לעצמן מקום משמעותי בתוך המחנה הפועלי.

קבלתם הממשית והסמלית של יהודי טבריה את הנהגתם של החלוצים במהלך המלחמה, וביתר שאת בשנים שמיד אחריה, אפשרה לאחרונים לראות עצמם כמי שמסוגלים לממש את טענותיהם להוביל ולהנהיג את היישוב היהודי בארץ ישראל ואת התנועה הציונית והעם היהודי. בשנות העשרים, עם השתלבותה של מרבית הקהילה היהודית הספרדית בארץ ישראל במוסדות היישוב הציוני, שלווה בהתחזקות מוסדותיה של תנועת העבודה, בהתבססותה הגוברת על גלי העלייה מאירופה ובמעבר מרכז הכובד שלה לערי החוף ולעמק יזרעאל, ירד בעיני החלוצים ערכה של קבלתם של יהודי טבריה את המנהיגות החלוצית. במקביל, ולמרות מאמציהם של פעילי מועצת פועלי טבריה, גברה תחושת הניכור בין יהודי טבריה שקשרו את גורלם בזה של התנועה הציונית והאידיאל החלוצי שלה, רובם הגדול מזרחים, לבין חלוצי עמק הירדן, שלא נשאו עוד את עיניהם אל יהודי טבריה לצורך קבלת אישור למנהיגותם.

